

найвизначніших діячів". Двічі (1876 і 1918) друкувався у Львові українською мовою. Друкується за виданням 1918 р.

7. Нарис „Київський митрополит Петро Могила“ Миколи Костомарова вперше надрукований 1874 р. у четвертому випуску „Руської історії у життєписах її найвизначніших діячів“. Двічі (1876 і 1918) друкувався українською мовою. Друкується за виданням 1918 р.

8—10. Історичні пам'ятки: Львівський літопис; Острозький літописець; Густинський літопис. Перші дві пам'ятки друкуються за виданням: Бевзо О. О. Львівський літопис. Острозький літописець.— К., 1971. Густинський літопис — за виданням: Українська література XVII ст.— К., 1987.

Завершується видання короткими примітками.

Іван БУТИЧ

Czesław Partacz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888—1908.— Toruń: Wyd-wo „Adam Marszałek“, 1996.— 280 s.

У польській історіографії це вже друга монографія, спеціально присвячена польсько-українським стосункам наприкінці XIX — на початку XX ст. Перша, що належить перу Яна Грухали, з'явилася ще 1988 р. під назвою „Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej“ (Katowice, 1988). Написана на основі повідомлень віденських архівів, ця праця має чималу наукову вартість. На жаль, з незрозумілих причин монографія Я. Грухали мало відома не тільки в середовищі українських, але й польських істориків (її примірник, скажімо, відсутній у збірках такої поважної установи, як Ягеллонська бібліотека у Кракові).

Книга Ч. Партача не охоплює всіх ракурсів польсько-українських стосунків. Як стверджує сам автор, завданням монографії є „спроба демонстрації еволюції українських прагнень і вимог, а також можливостей їх задоволення крайовою владою“ (С. 8).

Робота написана передусім на основі повідомлень галицької преси, а також відомостей, почерпнутих з рукописних збірок Польщі. Використано й окремі документи з Центрального державного історичного архіву України у Львові.

На змісті книги явно позначився вплив одного з найзаслуженіших і, здається, найпопулярнішого сьогодні у Польщі знавця нової історії Галичини Генрика Вершицького.

Загальна концепція монографії виглядає наступним чином. Автор починає розповідь Вступом, у якому подає статистичні відомості, стисло характеризує українське національне відродження та польсько-українські стосунки в Галичині у XIX ст. Після цього переходить до угоди 1890—1894 рр., а закінчує розповідь вбивством намісника графа А. Потоцького українським студентом М. Січинським. Таким чином, частину заголовка монографії „від Бадені до Потоцького“ слід трактувати ще й як „від порозуміння до конфронтації“.

„Чи можливе було в тодішніх умовах тривале польсько-українське порозуміння? — запитує Ч. Партач.— Напевно ні! За Австрії тривале порозуміння між

польськими і українськими елітами не було можливе, а в інтересах Відня часто й небажане. З українського боку на перешкоді стояли надмірні, несумісні з дійсністю, амбіції провінційних політиків, внутрішні міжпартійні чвари, як і відмінні напрямки і цілі розвою народовців і москвофілів. Польські консерватори [...] не могли вийти із закостеніння власної політичної думки, національного егоїзму, як і умов тодішньої системи політичних стосунків. Віденська бюрократія й австрійські німецькі централісти неофіційно не були зацікавлені в мирному співіснуванні двох народів. Так як поляки справляли істотний вплив на державні кола, Відень використовував українців для стримування польських автономічних і самостійницьких настроїв, а також для протидії впливам „Кола Польського“ в парламенті. Українські діячі не розуміли такого ставлення до них. Задовільняли їх спорадичні й випадкові жести віденської бюрократії.

Зростаючий націоналізм обох сторін, вільно й поступово розпалюваний націоналістичною пресою, довів до постання своєрідного „perpetuum mobile“. Механізм націоналістичного отупіння, раз пущений в хід, працював далі самотужки (С. 279).

Загалом така концепція польсько-українських стосунків, за винятком кількох дискусійних моментів, може бути прийнята. На нашу думку, автор перебільшує, коли перекладає значну частину відповідальности за польсько-українські конфлікти на Відень. Принцип „divide et impera“ стосовно Галичини незмінно використовувався австрійською бюрократією щонайдалі до кінця 70-х рр. XIX ст. Починаючи з 80-х в умовах поступового погіршення стосунків з Росією австрійський уряд, навпаки, намагався гамувати національні протиріччя у Галичині, щоб таким чином забезпечити собі „тилю“ на випадок вибуху збройного конфлікту з могутнім східним сусідом¹.

Викликає застереження й приписування польським консерваторам (маємо на увазі „станьчиків“) „закостеніння власної політичної думки“. У польській історіографії й політології уже віддавна точиться дискусія про те, наскільки виправданим був опортунізм „станьчиків“ стосовно Австро-Угорщини і відмова від гасла негайної віднови польської державности. Очевидно, Ч. Партач відносить себе до числа їхніх опонентів. А щодо національного егоїзму, то він характерний насамперед для польських національних демократів, консервативної фракції „подольців“ та в якійсь мірі лівиці („людовці“ зразка 1900-х). „Станьчики“ відрізнялися від інших польських політиків якраз широтою мислення, ідеологічною гнучкістю, прагматизмом, а стосовно українців — наполегливим бажанням порозумітися (у цьому, власне, й полягала єдина суттєва різниця між „станьчиками“ й „подольцями“).

На особливу увагу заслуговують спостереження автора стосовно соціальної бази українського національного руху. У 80-х рр. XX ст. на Заході з'явилася нова концепція націй, згідно з якою останні творилися у XIX ст., що було результатом передовсім демократизації, егалітаризації історичних спільнот — це сприяло втягненню в політику плебейських прошарків і формуванню таким чином нової політичної спільноти — нації². Така візія спонукає західних істориків до пильніших дослідів над співвідношенням етнічної і соціальної сфер. Як доводить Ч. Партач, соціальна база українського національного руху в Галичині довгий час була доволі вузькою. Він опирався в основному на греко-католицьке духовенство та інтелігенцію. Усі українські партії, вважає автор, були „канаповими“

¹ Див.: Gruchała Jan. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej.— Kraków, 1986.

² Див. напр.: Gellner E. Nations and Nationalism. Fourth printing.— New York, 1992.

партіями, оскільки були слабо пов'язані зі селом. Ситуація змінилася лише під час аграрних страйків 1902—1903 рр., керівництво якими взяли на себе українські партії. „Існуючі „канапові“ партії,— пише Ч. Партач,— почали перетворюватися в масові партії. [...] Українські народовці, як і радикали, вирішили скористатися з вигідної okazji, аби розширити свої впливи на східногалицькому селі. Попередній поділ села, що опирався передусім на релігійні критерії, почав відходити в минуле з огляду на щораз більше усвідомлення селян, так польських, як українських“ (С. 123—124). „Аграрні страйки [...] причинилися до збільшення сили українських партій і започаткували боротьбу за свідомість селян так з польського боку, як з українського. Ці страйки вперше привели до поєднання економічних інтересів українських селян з національними, що прищвидшило процес формування модерної української нації“ (С. 126).

Спосіб дослідження, яким керувався автор,— ретроспективний. Ч. Партач, очевидно, спеціалізується на періоді від 1900 р. Можна здогадуватися, що насамперед були написані ті розділи монографії, в яких ідеться про події саме цього відрізка часу. Їх структура добре продумана, розповідь чудово аргументована. Цьому періодові відведено й набагато більше місця, ніж періодові 1888—1900 рр.— відповідно 163 і 34 сторінки. Внаслідок цього події останнього десятиліття XIX ст. відображені доволі схематично. Так, пишучи про політику „нової ери“, автор не використав не тільки останніх українських досліджень у цій галузі (можна здогадуватися, що до Торуна вони ще не встигли дійти) та статей у рідкісних виданнях (які, як правило, відсутні в польських бібліотеках), а й монографії класика польської історіографії Степана Кеневіча „Adam Sapieha“ (Lwów, 1939), тим більше, що в 1994 р. вона була перевидана видавництвом „Ossolineum“. С. Кеневіч на основі джерельних матеріалів вперше подав широку картину польсько-українських угодних контактів напередодні угоди 1890—1894 рр. На жаль, вони залишилися невідомими авторові. Усе ж він на основі інших повідомлень зробив правильний висновок про те, що ініціатива угоди виходила не тільки з середовища галицьких політиків, а й з міністерства закордонних справ Австро-Угорщини, зацікавленого в українцях з огляду на погіршення стосунків з Росією, та від наддніпрянських українофілів, які в умовах антиукраїнського курсу в Росії вирішили перенести свою діяльність до Львова і з цією метою постановили заручитися підтримкою поляків.

З наслідків „нової ери“ Ч. Партач називає наступні: відкриття української гімназії в Коломиї, впровадження в систему державної освіти українського фонетичного правопису, заснування у Львівському університеті кафедри історії України і покликання на неї М. Грушевського, впровадження в окремих гімназіях Західної Галичини української мови як необов'язкового предмету навчання, збільшення українського представництва в австрійському парламенті від п'яти до семи осіб та заснування страхового товариства „Дністер“. Поза його увагою залишилися: поява у Львові офіційного українськомовного щоденника „Народна часопись“, переформування Товариства імені Шевченка в Наукове товариство імені Шевченка, отримання ним державних замовлень і дотацій, утравкізація учительських семінарій, видання низки розпоряджень про розширення вжитку української мови в державній адміністрації, проникнення народовців в окремі вищі органи влади та повернення із Західної в Східну Галичину службовців, яких спеціально скеровували на етнічно чужий їм терен з метою ізоляції їх від українського національного руху³.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890—1894 рр.: генеза, перебіг подій, наслідки. Автореферат кандидата історичних наук.— Львів, 1995.

Для українського історика особливо цікава його оцінка значення для Галичини діяльності М. Грушевського: „Саме він,— пише Ч. Партач,— почав впроваджувати поняття „українець“ замість „русин“ для виразнішого відрізнення від росіян [...], що доконалося при значному опорі напередодні 1-ої світової війни. В боротьбі за національне усвідомлення це відіграло велику роль; сильно шкодило воно москвофілам, котрі пропагували національну однорідність українців (малоросіян), і росіян, ігноруючи факт творення української нації“ (С. 54)⁴.

Взагалі майже кожний, хто досліджує польсько-українські стосунки нової доби, змушений постійно звертатися до історії галицького москвофільства. Проблема ця тим складніша, що серйозні фахові розвідки про москвофілів практично відсутні. Польсько-українські стосунки в Галичині значною мірою залежали від їх сили: в часи активізації москвофілів заклики до польсько-української угоди ставали щораз відчутнішими, а в часи їхнього занепаду, навпаки, посилювалася польсько-українська конфронтація, що й доводить монографія Ч. Партача. На його думку, угода 1890—1894 рр. та політика „нового курсу“ в 1895—1897 рр. (сам автор не вживає цього терміну, в цей період традиції „нової ери“ продовжувалися „станьчиками“, котрі добилися в той час найбільшого впливу на справі австро-угорської монархії за всю свою історію, та частиною народовців на чолі з О. Барвінським і А. Вахнянином) спричинилися до занепаду москвофільської партії. Проте „внаслідок відмови від політики [польсько-українського] порозуміння [...] москвофіли, видобуті із забуття й небуття Ю. Романчуком, почали відроджуватися на нових підставах [мається на увазі переродження „старорусинства“ в „росіяństwo“.— І. Ч.]“ (С. 75).

Загибель у 1908 р. намісника графа А. Потоцького від кулі М. Січинського Ч. Партач також трактує як наслідок погіршення москвофільсько-народовських стосунків. Справа в тому, що на виборах до сейму 1908 р. поляки за згодою намісника пішли на угоду з москвофілами, що привело до переваги останніх над народовцями у сеймі: десять москвофілів, вісім народовців, три радикали (С. 220). Це був тактичний хід намісника, що таким чином бажав „настрахати“ українських політиків і схилити їх до угоди. Проте, як вважає Ч. Партач, він коштував йому життя. На наш погляд, таке пояснення мотивів атентату М. Січинського, при всій своїй оригінальності, є перебільшенням. Підтримка поляками москвофілів дійсно привела до погіршення стосунків з народовцями, проте немає жодних доказів, що саме це спонукало М. Січинського вбити А. Потоцького. Мотиви атентату поки що не з'ясовані. Щонайбільше, можемо погодитися з тезою про те, що ця подія була наслідком певної психологічної атмосфери в середовищі української молоді, „зростаючого почуття безрадности і безсилля“ (С. 247), якоюсь мірою реакцією на неспроможність української опозиції добитись реальних здобутків на свою користь.

Окремі авторські оцінки спонукають до категоричного заперечення. Так, подаючи коротку біографічну довідку про М. Грушевського (С. 54), Ч. Партач за-

⁴ Ось що читаємо з цього приводу в Г. Березницького: Саме він на терені Галичини пропагував назву „український“ замість „руський“, що прижилося перед самим кінцем існування Галичини [як австрійського коронного краю.— Ч. І.], незважаючи на гвалтовні протести з боку польських націоналістів. В боротьбі за національне усвідомлення відіграло це слово велику роль, так як „руський“ („ruski“) в російській і українській мові рівнозначив з російським“ // Wereszucki H. Historia polityczna Polski. Wyd. drugie.— Warszawa; Kraków; Gdansk; Łódź, 1990.— S. 143. Див. також: Чорновол І. М. Грушевський і проблема „галицько-руського“ „tertium“ // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26—28 жовтня 1994 р.).— Львів, 1995.— С. 20—23.

кінчує її словом „полонофоб“. Очевидно, М. Грушевського не можна назвати симпатиком поляків, за винятком, правда, перших двох-трьох років відразу після свого прибуття до Галичини: він приїхав сюди прихильником політики „нової ери“⁵. Однак приклеювати йому такий ярлик немає підстав (до речі, автор не обґрунтовує такої своєї думки). Безпідставно також приписувати йому вплив на зростання антипольських настроїв у Львівському університеті, Українській національно-демократичній партії та товаристві „Просвіта“. Доводячи це, автор стверджує, що антипольські настрої М. Грушевський виніс зі школи В. Антоновича, хоч йому водночас відомо, що саме В. Антонович був ініціатором політики „нової ери“. Він розповідає також про конфлікт 11 липня 1901 р. на засіданні філософського факультету. Його декан Твардовський звернув увагу М. Грушевському, що оскільки урядовою мовою університету є польська мова, то на засіданнях ради він повинен промовляти по-польськи. М. Грушевський відповів, що по-польськи не вміє. Тоді декан порадив йому звернутися до когось із професорів з проханням про переклад. У відповідь М. Грушевський грюкнув дверима (С. 128). На наш погляд, цей факт, тобто бажання М. Грушевського розмовляти по-українськи, не може бути підставою для того, аби вважати його полонофобом. Очевидно, автор накладає поняття „полонофоб“ на поняття „український патріот“. Натомість угодовцям О. Барвінському й А. Вахнянинові приписується прагнення „в певному сенсі“ до „будови України в федерації з Польщею“, і з цієї причини автор вважає їх продовжувачами традиції „Собору Руського“ 1848 р. (С. 23). Варто сказати, що саме так трактували їхню політичну діяльність їх опоненти, передусім москвофіли. Така думка, однак, не відповідає дійсності. Близько пов'язаний з київською „Старою Громадою“ О. Барвінський став угодовцем унаслідок глибокого розуміння всієї складності політичної ситуації в Росії після загибелі Олександра II, з яким загинула й програма лібералізації імперії, а значить, і надії на прийняття до уваги потреб українців. У зв'язку з цим наддніпрянці вирішили перенести центр українського руху до Львова, що потребувало, по-перше, підтримки або ж хоч нейтралізації поляків та знешкодження москвофілів. Таким чином, „полонофільство“ О. Барвінського було спонукане не його особистими симпатіями до поляків, а відчуттям реальних потреб українського національного руху. А. Вахнянин був не меншим прихильником реалізму в політиці, ніж О. Барвінський. Проте його реалізм виходив з іншого, чисто „галицького“ джерела. Свідчення про його участь в польсько-українських угодвих контактах напередодні 1890 р. відсутні (в усякому разі, нам вони невідомі). Відразу після оголошення політики „нової ери“ він був чи не єдиним лідером народовців, який оприлюднив своє невдоволення нею⁶. Згодом, однак, перемиг прагматизм. „Вони [поляки.— І. Ч.] мають силу,— згадував про його погляди Є. Олесницький,— отже ми мусимо до них звертатись, бо від них усе залежить“⁷. Усе це не дає, однак, підстав вважати обох прихильниками „будови України в федерації з Польщею“, навіть „в певному сенсі“. На це вказує й той факт, що в уряді ЗУНР О. Барвінський займав посаду міністра освіти, а після польсько-української війни відійшов від політичного життя⁸. Крім того, є свідчення про те, що політика „нової ери“ мала також українсько-державницьке спря-

⁵ Див., напр.: Кухар В. Михайло Грушевський: спроба залишитися поза політикою (1894—1898) // Україна в минулому.— Вип. V.— Київ; Львів, 1994.— С. 108—122.

⁶ Разоблачения г. Нат. Вахнянина // Червона Русь.— 1890.— № 278.

⁷ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. II частина.— Львів, 1935.— С. 50.

⁸ Енциклопедія українознавства. Словникова частина.— Т. I.— С. 93.

мування, так як при згоді й підтримці влади й поляків повинна була довести до створення в Наддніпрянщині української монархії (при умові збройного конфлікту з Росією)⁹.

Викликає заперечення й наступний методологічний підхід автора. Ч. Партач залюбки вживає щодо українських видань і політиків термін „шовіністичний“, а на підтвердження наводить витяги з часописів „Гайдамаки“, „Громадський голос“, „Діло“ та „Свобода“ (причому часто посилається не на них, а на польські часописи, що їх цитували). Автор не приховує, що подібні випадки проти українців характерні й для польської преси, передусім для видань національних демократів. Проте до цитування практично не вдається, набагато рідше вживає стосовно польських політиків й термін „шовіністичний“. Усе це, звичайно, свідчить не на користь його об'єктивності.

Щодо безпосереднього викладу подій, то, на наш погляд, найбільше вдалися авторові вузько спеціалізовані розділи праці, а саме четвертий розділ „Місце боротьби галицьких українців за національний університет у Львові“ та останній параграф третього розділу „Вплив аграрних страйків в Східній Галичині 1902 і 1903 років на польсько-українські стосунки“. Шанувальникам історії Станиславова цікаво буде прочитати другий параграф третього розділу „Українські намагання відкрити національну гімназію в Станиславові“. Вузькість проблематики дала змогу авторові докладніше розкрити її зміст; разом з тим, виділяючи ці проблеми в окремі параграфи та розділи, він підкреслює їхнє неабияке значення для польсько-українських стосунків того часу.

У своєму дослідженні Ч. Партач жодного разу не посилається на монографію Я. Грухали, таким чином не поєднує виклад перебігу подій з багатьма нюансами урядової політики стосовно українців, що належним чином висвітлено в книзі його попередника.

На завершення зазначимо, що, незважаючи на висловлені зауваження, монографія є новим словом в історії польсько-українських стосунків і заслуговує на увагу всіх, кого цікавить історія України, Польщі та Австро-Угорщини.

Ігор ЧОРНОВОЛ

⁹ Чорновол І. Невідомий претендент на український престол (до історії роду князів Сапіг з Більча-Золотого) // Літопис Борщівщини.— 1994.— № 6.— С. 93—94.